

Moramo li misliti ono što pokazujemo?

Wittgenstein o gestama

Kristijan Krkač*

Razmisli o raznovrsnosti onoga što nazivamo jezikom. Jezik riječi, jezik slike, jezik geste, jezik zvuka.

Wittgenstein, *Philosophical Grammar*

U različitim smislovima pokazujem na ovo tijelo, na njegov oblik, na boju i dr. — Što to znači?

Wittgenstein, *Zettel*

Sažetak

U radu analiziramo Wittgensteinovu razliku govora i crteža te ilustriramo primjerom muholovke kako bi bila prikazana zamisao slike kao ilustracije govora. Zatim prelazimo sa slika na geste kao pokretne slike koje su s riječima punokrvne radnje koje imaju slikovni, jezični i činidbeni vid, a to je ilustrirano Wittgensteinovim primjerima gesti odbijanja i pokazivanja. Geste odbijanja i pokazivanja povezane su s Wittgensteinovim zamislama o pokaznom definiranju i imenovanju, ali i s njegovim zamislama o jezičnim igrama, djelovanju i oblicima života. Analiza upućuje na to da Wittgenstein nije samo slikovni, nego i gestualni filozof.

Gljučne riječi: govor; crtež; ilustracija uz priču; muholovka; odbijanje; pokazivanje; slika; gesta

Uvod

U tekstu u četiri poglavlja prikazujemo kasniju Wittgensteinovu filozofiju kao pomak od slikovne prema gestualnoj filozofiji. Prvi i treći dio su teorijski i pojašnjavaju ključne razlike, tj. prvi između teksta, odnosno govora i slike, a treći između teksta, odnosno govora i pokazivanja, odnosno geste. Drugi i četvrti dio su slučajevi koji su primjeri teorijskih izlaganja, tj. drugi dio sadržava primjer muholovke, a četvrti dio primjere napuljske geste i geste pokazivanja.

* Izv. prof. dr. sc. Kristijan Krkač, Zagrebačka škola ekonomije i menadžmenta. Adresa: Ulica Filipa Vukasovića 1, 10000 Zagreb, Hrvatska. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6956-8102>. E-adresa: kristian.krkac@gmail.com

1. Razlikovanje teksta i crteža (govora i crteža) te geste i opisa djelovanja

Koliko su u Wittgensteinovoj filozofiji važne geste? Kako bismo odgovorili na to pitanje, trebamo geste povezati sa slikama kao ilustracijama teksta (kao u patentnom dokumentu). Slike nisu samo predodžbe, zamišljaji ili crteži, nego i pokretne slike, pa tako i geste — ne slike gesti, nego geste kao čini. Koliko su važne geste kao (nijemi) filmski vidovi opisa čina, kao izričaj i kao značenje?

Pojam geste pojavljuje se u Wittgensteinovim kasnijim radovima. Bilo bi puno teže govoriti o gestama u njegovoj filozofiji da se uopće ne pojavljuju. U *Philosophical Investigations* riječ *gesta* pojavljuje se najmanje 17 puta (Wittgenstein, 2009),¹ u knjizi *Remarks on Philosophy of Psychology I* 23 puta (Wittgenstein, 1980), u *Philosophical Occasions* 18 puta (Wittgenstein, 1993) i u *Remarks on Foundations of Mathematics* 6 puta (Wittgenstein, 1989). Riječ *gesta* pojavljuje se i u drugim djelima, kao i primjeri gesti. Wittgenstein sugerira kako *gesta* može pojasniti značenje riječi bez da ih se izgovori. Govori i o gestualnoj naravi jezika, ali ovdje tu teoriju spominjemo rubno.

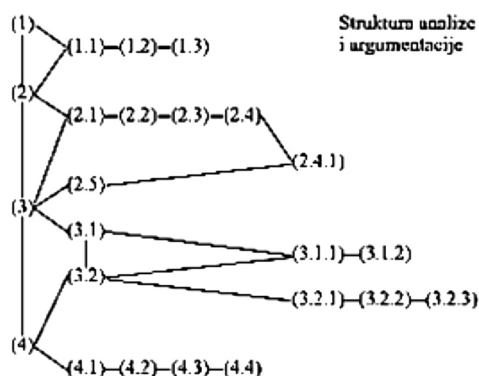
Isticanje Wittgensteina kao slikovnoga filozofa opravdano je primjerima važnih pojmova njegove filozofije, pri čemu on ne prilaže samo tekst, nego često i crteže i niz napomena o crtežu. No, crteži, skice i slike, kao što su kocke, križevi, trokuti, patkozečevi, nasmijana lica i diferencijalni mehanizmi (usp. Krkač, 2010, 2012, 2019b, 2020, 2022) nisu jedini važni vidovi ove teme. Ti su primjeri često povezani s primjerima koji spominju pojam geste i uključuju konkretne geste, facijalne ekspresije, tjelesne pokrete, modele događaja (poput automobilske nesreće). Ti su primjeri povezani sa središnjim pojmovima njegove filozofije, poput značenja, izomorfizma, imenovanja, jezične igre, uporabe, ostenzivne definicije, preglednosti, promjene aspekta i dr.

U tako uzetom opsegu Wittgensteinu važnih pojmova slike se čine kao poseban slučaj nadređenoga pojma geste kao pokretne slike. Uključivanjem pokazne geste, nečega na što se pokazuje i govora (“Ovo je telefon.”) pokazna pojašnjenja pokrivaju situacije koje je on smatrao važnima. U navedenom značenju gestu treba shvatiti u početnom pitanju: Koliko su u Wittgensteinovoj filozofiji važne geste?

U daljnjem tekstu to je prikazano na sljedeći način: Rad je podijeljen u četiri dijela, tj. dva para poglavlja. Prvi je par usmjeren na sliku, tj. na kratku potvrdu

1 Većina citiranih djela objavljenja je u njemačkom izvorniku i s paralelnim engleskim prijevodom, te je nedostupna u hrvatskom prijevodu. Citate koji su izvorno na engleskom jeziku za potrebe ovoga rada preveo je Kristijan Krkač. PI i BB citirana su prema hrvatskim prijevodima. Wittgensteinova djela navode se prema međunarodno priznatim englesko/njemačkim kraticama djela i broju paragrafa (odjeljka), tj. ako knjiga ima dijelove, onda se navodi i dio knjige i odjeljak u njemu. S obzirom da ponekad postoje razlike u izdanjima Wittgensteinovih djela, ovdje se koristi preciznije navođenje koje traži primjerice časopis *Wittgenstein Studien*, tj. tako da se iza kratice djela navodi godina izdanja i zatim broj odjeljka. Broj stranice navodi se samo za oba djela u kojima nisu numerirani odjeljci što je krajnja iznimka (BB). Naslov članka je parafraza poznatoga naslova S. Cavella *Must we mean what we say?*

toga da je Wittgenstein bio slikovni filozof jer su slike važne za središnja rješenja njegove filozofije. Drugi par bavi se gestama općenito i gestama odbijanja i pokazivanja. Argument cijeloga teksta počiva na četiri napomene (numerirane kao 1–4) i njima pomoćne napomene (koje ih opravdavaju, pojašnjavaju ili oboje). Kako bi bile izbjegnute nejasnoće oko slijeda analize i argumentacije, u *Dijagramu 1* prikazana je njihova detaljna struktura.

Slika 1. Struktura analize i argumentacije
Figure 1. The structure of the argument and analysis

Ako netko čita filozofiju i odjednom počne čitati Wittgensteina, iskrnsne barem jedna vizualna činjenica. U poredbi s većinom drugih filozofskih djela koja se sastoje samo od teksta, njegova djela, uz puno drugih izvornosti, obiluju ilustracijama, tablicama i crtežima. Slikovni dio proteže se i preko granica objavljenih djela, te se pokazuje i u rukopisima, strojopisima i bilješkama studenata.

Wittgenstein je slikovni filozof, ako pod slikovnim mislimo na njegov crteže. No, slikovnost njegove filozofije prelazi granice crteža obuhvaćajući njihove opise. Njegovo korištenje crteža nije toliko blisko umjetničkoj slici ili stripu koliko patentnomu dokumentu koji se sastoji od nacrti i tekstualnoga pojašnjenja. Postoje tri stajališta o statusu njegovih ilustracija: (a) one su marginalne, (b) one su jednako važne kao i tekst i (c) one su važnije od teksta jer je on načinio slikovni obrat u filozofiji (eng. *pictorial turn*). Stajalište (b) čini se točnim barem pod vidom onoga što je Wittgenstein pisao.

(1) Pod vidom (b) Wittgenstein je napisao da su “slike ilustracije za priču” (»eine Illustration zu einer Geschichte«, Wittgenstein, 2009, 663). Može se reći da crtež ilustrira priču, ali i da gesta ilustrira opis čina.

Stajalište (a) čini se pogrešnim utoliko što su crteži važni u nekoj mjeri. Nije jasno u kojoj. Wittgenstein nije bio samo slikovni filozof, nego i slikovni čovjek. Vjerojatno je spadao u skupinu ljudi koja misli više u slikama nego u riječima. To je povezano s njegovim inženjerskim i arhitektonskim darom, ali i sa studiranjem inženjerstva i eksperimentima. Moguće je da je vjerovao da su slike potrebne i filozofiji kako bi se pojmovi učinili preglednima. Stajalište (c) čini se pretjerivanjem s obzirom na mjerljiv odnos teksta i crteža u njegovim djelima. No, ako napustimo same crteže i pogledamo tekstove koji opisuju svakodnevne situacije

na način opisa slike situacije, onda je slika više, no još uvijek je teksta kudikamo više od slika.

Čini se da je stajalište (b) blizu točnoga barem u smislu odnosa prema spomenutoj Wittgensteinovoj (2009, 663) napomeni. Primjena napomene (1) takva je da za nju možemo naći dovoljno primjera u Wittgensteinovim djelima koji uključuju tekst, skicu i opis skice.

(1.1) U skladu s (1) može se pretpostaviti sljedeće: dobra filozofska napomena treba biti paradigmatički slučaj, treba imati ilustraciju, njezin opis i niz pažljivo oblikovanih pitanja koja na prvi pogled implicitno odgovaraju, ali samo produbljuju problem, a često formuliraju i paradoks.

Ako je pretpostavka u (1.1) točna, onda je ispravna forma filozofske knjige ono što se naziva ilustrirani magazin (filozofija danas ima knjige u stripu) ili čak animirani film (kakvih također ima na Internetu) koji se sastoji od opisa primjera, ilustracija, crteža, pitanja, odgovora i niza zagonetki. Po tom pitanju Wittgenstein je ponovno jasan.

(1.2) “Vjerujem da su moje rečenice uglavnom opisi vizualnih utisaka koji mi se pojavljuju” (»Ich glaube meine Sätze sind meistens Beschreibungen visueller Bilder die mir einfallen«, Wittgenstein, 2003, 123).

To se može potkrijepiti količinom ilustracija u njegovim djelima, ali i ilustracijama koje su uz njegove središnje zamisli, bilo da uključuju skice, tekstualne opise slika i događaja ili oboje. Njegova iskustva u logici, arhitekturi, eksperimentiranju i patentiranju, umjetnosti i drugom usmjerila su ga prema slikama ili je već otprije imao tu sklonost (već kao dijete skicirao je i načinio funkcionalnu šivaću mašinu).

(1.3.) No, je li zbog toga i slikovni filozof? To nije jasno, ali u poredbi s velikom većinom filozofa (pa čak i filozofa nakon njega koji pišu baš o toj temi njegove filozofije), količinom i važnošću njegovih crteža, on bi mogao biti primjer slikovnoga filozofa.

Rečeno u (1.1) — (1.3) nije konkluzivan argument. Moguće je uz cijeli niz poznatih primjera skice i teksta (kocka, model-zbilja, patkozec, nasmijana lica, križ, Müller-Lyerove strelice, diferencijalni mehanizam i dr.) dodati jedan nov koji se bavi filozofskom metodom i ciljem.

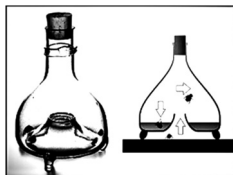
2. Studij slučaja: muholovka

Uzmimo primjer poznate Wittgensteinove napomene iz knjige *Philosophical Investigations*. U njoj opisuje sliku, ali ne pruža crtež. Riječ je o temi metode i cilja filozofije. Slika koju spominje danas je nepoznata većini, pa ćemo ju morati narisati. Tekst je sljedeći:

(2) “Koji je tvoj cilj u filozofiji? Muhi pokazati izlaz iz muholovke” (»Was ist dein Ziel in der Philosophie? — Der Fliege den Ausweg aus dem Fliegenglas zeigen«, Wittgenstein, 2009, 309).

U *Philosophical Investigations* to je jedini tekst na tu temu. Nema daljnega tekstualnoga pojašnjenja ni skice. Tekst je o cilju filozofije. Pita sebe ili imaginarnog

sugovornika. Odgovor je metafora, a metafora je muholovka. Muholovke (ili staklenke za hvatanje muha) danas su rijetka pojava i malotko zna što su (usp. *Slika 1*).

Slika 2. Muholovka (izradio autor teksta koristeći ChatGPT)

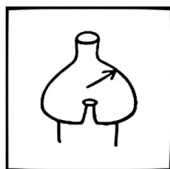
Figure 2: A fly-catcher (by the author with use of ChatGPT)

Muholovke se i danas mogu sresti, iako vjerojatno u muzejima. Za Wittgensteinova života redovito su se koristile u Bavarskoj i Austro-Ugarskoj. Ljudima u ostatku Europe, u Aziji, Africi i Amerikama muholovka je uglavnom nepoznata. Muholovka je specifično oblikovana staklena boca koja u gornjem dijelu nalikuje običnoj boci, ima vrat i čep, ali u donjem, koji je kruškolik, na dnu ima otvor okrenut prema unutra i staklene noge koje ju malo podižu od površine na koju ju se postavi (usp. *Slika 1*, lijevo). S obzirom na to kako boca “lovi” muhe važno je opisati kako se koristi i kako muha biva ulovljenom (usp. *Slika 1*, desno).

Muholovka funkcionira jednostavno. Otvor na donjoj strani okrenut prema unutrašnjosti boce čini prstenasti bazen na dnu boce. U njega se često stavlja nešto slatko (med, šećer i sl.). Funkcionira služeći se načelom pozitivne fototaksije. To znači da će organizam, primjerice muha, pokazivati sklonost kretanju prema snažnijemu izvoru svjetlosti. Muha kroz otvor na dnu uđe u bocu jer je privučena primjerice medom, i zatim nahranivši se želi izići, ali zbog fototaksije kreće se prema gore, tj. uskomu grlu boce i ne može pogoditi izlaz na dnu jer je tamo manje svjetlosti. Na koncu se izmori i padne u med.

Ništa od navedenoga nije opisano u *Philosophical Investigations*. Pa ako danas netko ne razumije što je muholovka, onda ne razumije ni Wittgensteinov paradoks. Čak i ako čitatelj zna što je muholovka, još uvijek je potrebna skica koja bi skicirala ne samo njezin izgled i način funkcioniranja, nego i Wittgensteinov paradoks i rješenje. U slučaju muholovke na sreću imamo takav tekst i ilustraciju s Wittgensteinovih predavanja.

(2.1) Nasuprot Wittgensteinovu (2009, 309) tekstu, postoji skica u djelu *Whewell's Court Lectures* (Wittgenstein, 2017, 7) prikazana na *Slici 2*.

Slika 3. Wittgensteinova ilustracija funkcioniranja muholovke (usp. Wittgenstein, 2017, 7)

Figure 3: Wittgenstein's illustration of the function of a fly-catcher (see Wittgenstein, 2017, 7)

Skica ilustrira oblik muholovke i funkciju uporabom strelice koja pokazuje zamku, tj. kretanje muhe u muholovki. Sigurno je riječ o crtežu Wittgensteinova učenika Yoricka Smythiesa i pretpostavlja se da je to vjerna kopija crteža koji je Wittgenstein narisao na ploči tijekom predavanja. Volker Munz, jedan od suurednika knjige *Whewell's Court Lectures* u privatnoj je korespondenciji to i potvrdio. »Da, pretpostavljamo da je Wittgenstein to narisao na ploči, tim više u ovom slučaju jer je *Fliegenglocken* ili *Fliegenglaeser* (muholovka) poznata samo u južnoj Njemačkoj i Austriji. Mislim također da je izraz bolje prevesti kao muholovka (eng. *fly-catcher*) jer boca za muhe (eng. *fly-bottle*) može biti nejasno« (iz moje privatne korespondencije s V. Munzom putem e-pošte, 26/04/2019, s engleskog preveo K. Krkač).

(2.2) Skica na *Slici 2* dodaje nešto važno ne samo onima koji ne znaju kako muholovka izgleda i funkcionira, nego i onima koji nastoje razumjeti paradokse metode i cilja filozofije. Odjednom je tekst živ, slikovit, jasniji barem ljudima koji su skloni izumljivanju, inženjerima, arhitektima i sl. Ne nužno i filozofima.

Kombiniranjem Wittgensteinova (2009, 309) tekstu i crteža (Wittgenstein, 2017, 7) stvar je na prvi pogled jasnija. No, kako je cilj filozofije povezan s muhom?

(2.3) Imamo dvije mogućnosti: (a) ili postoji izlaz iz nemoguće situacije, tj. iz filozofskih problema, (b) ili ne postoji izlaz. Možda postoje i druge mogućnosti. Sam Wittgensteinov (2009, 309) tekst sugerira da je (b) na djelu, tj. da nema izlaza iz filozofskih problema jer je filozof u njih uhvaćen poput muhe u muholovki. Pokazuje li Wittgenstein tada uzalud? No, skicu (Wittgenstein, 2017, 7) prati i tekst koji sugerira da je (a) točno.

(2.4) »Muholovka. Muha uđe, ali ne može izaći. Što joj je jača želja za izlaskom to joj je teže izaći. (Fascinirana je samo jednim načinom izlaska.) Ako muhu stavimo u muholovke raznih oblika i boja u odnosu na tu, gdje joj je lakše izaći, gdje je manje privučena svjetlom i dr., i uvježbamo ju da izide iz drugih, možda bi mogla izići i iz te. Slično, kada smo govorili o zagonetki sna, pomaknuli smo se prema manje zagonetnomu problemu. Proizveli smo sličnu zagonetku u drugom slučaju u kojem je zagonetka manje živa« (Wittgenstein, 2017, 7).

Napomena iz *Philosophical Investigations* sadržava problem. Čini se da ukazuje na to (a) da nema izlaska iz filozofskih problema kao što nema izlaska muhe iz muholovke. No, Wittgenstein misli (b) da se muhi može pokazati izlaz iz muholovke, pa i filozofu iz filozofskih problema. To pak ne saznajemo iz *Philosophical Investigations*, nego iz *Whewell's Court Lectures* jer sadržava skicu muholovke i tekst o tom kako bi Wittgenstein pokazao muhi izlaz. Ta napomena, kako u jednom tekstu tako i u drugom, metodološka je. U djelu *The Big Typescript* Wittgenstein piše sljedeće:

(2.4.1) "U filozofiji se bavi s jasnim, a ne s nejasnim slučajevima. Ovi drugi bit će razriješeni kad razriješiš prve" (»Behandle die deutlichen Fälle in der Philosophie, nicht die undeutlichen. Diese werden sich lösen, wenn jene gelöst sind«, Wittgenstein, 2003, 202).

Dakle, početna zagonetka iz *Philosophical Investigations* koja se čini nerješivom (a) zaista je rješiva (b) ako u obzir uzmemo *Whewell's Court Lectures*. *Philosophical Investigations* i *Whewell's Court Lectures* tu se čine suprotnima jer *Philosophical Investigations* sugerira da nema izlaska iz paradoksa i Wittgenstein govori da želi pokazati izlaz iako ga nema, a tekst u *Whewell's Court Lectures* sugerira ne samo da ima izlaska, nego Wittgenstein govori kako pokazati izlazak.

(2.5) Na stranu to što tu imamo pretjerano skraćanje u *Philosophical Investigations* nečega što je detaljno pojašnjeno u *Whewell's Court Lectures*, pa se u *Philosophical Investigations* sugerira metafora i paradoksalnost umjesto da se sugerira doslovnost kao u *Whewell's Court Lectures*, tj. da je zaista moguće riješiti filozofske probleme. Za taj je slučaj važno to da je u metodi i cilju filozofije Wittgenstein rabio sliku, metaforu i analogiju, tj. da je skicu pojašnjenja pratio tekst koji je pojasnio pojavu i analogiju pojave s filozofijom.

Možemo zamisliti strip, animirani ili igrani film sa scenom u kojoj bi Wittgenstein učeniku pojašnjavao cilj filozofije koristeći primjer muholovke. Pritom bi koristio crtež, govor, razne geste i eksperimente s raznim oblicima i bojama muholovke. Jedna od važnih gesti koju bi koristio bila bi gesta pokazivanja uz razne izjave poput "Ovo je muholovka", "Pogledaj kako se muha kreće" i sl. S obzirom na to da su geste dijelom slike, dijelom govor, prelazimo na temu razlike govorenja i pokazivanja.

3. Razlikovanje govorenja i pokazivanja (iskaza i geste)

Prisjetimo se ponovno tvrdnje da su slike »ilustracije za priču« (Wittgenstein, 2009, 663) i da su filozofske napomene »takoreći skice krajolika« (Wittgenstein, 2009, 3) ili da je cijela knjiga »zaista samo album« (Wittgenstein, 2009, 4). Kako se u filozofiji ili u ljudskom životu odnose ili se imaju odnositi slike (crteži na ploči) i tekst (govor) ovdje nije moguće odgovoriti niti je na to Wittgenstein odgovorio. Cilj je ovdje puno skromniji.

Cilj je kod Wittgensteina ukazati na važnost odnosa crteža, govora i pokazivanja jer crtač će prije ili kasnije pokazivati na crtež i pojasniti ga, tj. u širem smislu na važnost odnosa jezičnih igara i oblika života (oba su pojma detaljno istražena u Wittgensteinovoj filozofiji iako još uvijek nema konsenzusa struke) (Wittgenstein, 2009; Moyal-Sharrock and Donatelli (ur.), 2015; Martin (ur.), 2018; Krkač, 2019). Odnos crteža, pokazivanja i govora možda je trivijalan djeci, slikarima i inženjerima koji često skiciraju, ali ne i filozofima.

Ljudi su tisućljećima bili bića govora i pisma, riječi su bile presudne. No, u današnje vrijeme komunikacija se sve više koristi primjerice kraticama riječi i rečenica, emotikonima i sl. Ako pogledamo поближе, svuda oko sebe vidjet ćemo ljude kako razgovaraju i, dok to čine, koriste neverbalne signale koristeći facijalne ekspresije, geste, pokrete udovima i posture tijela. Geste su osobito zanimljive jer imaju dvojaku narav.

(3) Riječ *gesta* u *Philosophical Investigations* pojavljuje se 17 puta. Riječi *pokazuje*, *pokazivanje* i *pokazano* pojavljuju se 29, 57 i 11 puta. Povezano s pojmom

imenovanja pojavljuju se u odjeljcima 6–9, 28, 31, 33–3, 38, 43–45 i 71–73, a povezano s drugim pojmovima pojavljuju se u odjeljcima 117, 139, 185, 208, 258, 275, 382, 398, 404, 411, 429, 433, 454, 540–541, 589–590, 665, 669–672, (Wittgenstein, 2009, PPF) 26, 120 i 215. Relevantan je odjeljak: »Dok govori, čovjek može referirati na stvar pokazujući ju. Ovdje je pokazivanje dio jezične igre« (Wittgenstein, 2009, 669).

Slika 4. Geste uzete samostalno, riječi uzete samostalno te geste i riječi zajedno (izradio autor teksta)

Figure 4: Gestures and words taken alone, and a combination of gestures and a spoken words (by the author)

Elementarne geste su transkulturalno jasne i prihvaćene. Pružanje ruke ispred sebe s otvorenim dlanom prema drugomu čovjeku znači “Stani!”, a kružni pokret otvorenim dlanom i podlakticom znači “Kreni!”. Gesta nije samo čin, tj. pokret, nego i neverbalna komunikacija koja ima verbalni ekvivalent. Ona je razumljiva, kratka, jasna i jednostavna za naučiti i koristiti. Gesta je vrsta pokretne slike (nijemoga filma) i djelovanja. Gestualni se jezik kod djece razvija vrlo rano i ostaje uglavnom nepromijenjen (usp. Kita (ur.), 2003; Gullberg i Bot, 2010; Bejarano, 2011). Geste imaju činidbeni slikovni i komunikativni aspekt.

(3.1) Višeznačnost se lako uočava ako geste usporedimo s izgovorenim riječima i s izgovorenim riječima i gestama (usp. *Slika 3*). Geste su ukorijenjene u uporabi i okružene drugim činima »koji prethode i slijede za gestom« (Wittgenstein, 1989, VI 49:352). One nisu same.

Te kratke napomene o gestama u pozadini su cijele discipline koja se bavi neverbalnom komunikacijom. Dvije temeljne vrste gesti su informativne ili pasivne (usp. Krauss et al., 1996) i komunikativne ili aktivne (usp. Abner et. al., 2015). Sve imaju značenjski, slikovni i činidbeni vid u različitim omjerima pod vidom različitih svrha. Razlikuju se manualne i nemanulane, komunikativne, leksičke (ikoničke) geste i dr. Mnoge geste su transkulturalne, a neke su kulturno specifične.

(3.1.1) Poznat slučaj komunikativne manualne geste je gesta P. Sraffe, tzv. napuljska gesta odbijanja, koja ima samo vulgaran doslovni hrvatski prijevod (eng. “Bugger off!”), a nedoslovan prijevod možda bi bio “Prestani gnjaviti!” (Slika 4; usp. Ferber, 1990; Engelmann, 2012) i koja se sastoji u prolasku nadlanicom po podbratku odozdo prema gore u smjeru drugoga čovjeka, što je Sraffa učinio Wittgensteinu i pritom ga pitao: “Koja je logička forma ovoga?” (usp. Malcolm, 2001, 58–49).

Slika 5. Napuljska gesta (Lüdeking, 1990, 219)

Figure 5: A Neapolitan gesture (Lüdeking, 1990, 219)

Gesta i pitanje su navodno snažno utjecali na Wittgensteina, toliko da je Wittgenstein Sraffu to spomenuo u predgovoru *Philosophical Investigations* (Wittgenstein, 2009, 4). Ponekad se pretjerano tvrdi kako je ta situacija Wittgensteina ponukala da napusti teoriju značenja iz *Tractatus Logico-Philosophicus* i zauzme drugačije stajalište u kasnijim djelima. »Ako je Sraffina napuljska gesta utjecala na Wittgensteina, vjerojatno je utjecala na način buđenja Wittgensteinove svijesti o protolingvističkoj kakvoći gesti i načina na koji se rabe« (Gebauer, 2017, 77).

Ovdje bi temeljna zamisao mogla biti ta da su geste kombinacija slikovnih (pokretnih) značenja i neverbalne komunikacije, poput proto-jezika. Geste su ostale važne i nakon što su ljudi razvili govorni jezik. Svakodnevna komunikacija i javni govor dobri su primjeri. Kvintilijan u *Institutio Oratoria* piše sljedeće:

(3.1.2) »I sad vas pitam nije li apsolutno nužno za govornika biti upoznat sa svim tim metodama izričaja koje su prije svega povezane s gestom [...] ali također moramo naučiti sve geste i pokrete glumca. U određenim granicama govornik treba biti vičan i jednomu i drugomu, ali treba rigorozno izbjegavati ekstravaganciju, izraze lica, gesta [...] Opet, ne govorimo li mi sami, kada smo neočekivano pozvani da se izjasnimo, dok razmišljamo što ćemo sljedeće reći, pri čemu je izmišljanje argumenata, izbor riječi, ritam, gesta, govor, izraz lica i pokret sve potrebno istovremeno?« (Kvintilijan, 1996, 171).

Kvintilijan tvrdi da je za govornika osim govora važna i gesta uz posturu tijela i facijalne ekspresije. On je prvi u povijesti Zapada isticao važnost gesti, ali nije ulazio u filozofsku zanimljivost gesti. S druge strane, jedan od velikih pomaka suvremene filozofije jezika bio je od jezika prema djelovanju (napose kod kasnijega Wittgensteina, Rylea i Austina). Središnja zamisao bila je povezati jezičnu komunikaciju i činjenje (govorne čine s činima ili jezične igre s oblicima života) kako bi se riješio problem značenja. Tvrdi da je jezična igra dio prakse i oblika

života (Wittgenstein, 2009, 19; 23) Wittgenstein je *de facto* slijedio Goethea, koji je tvrdio: »U početku bijaše čin« (Wittgenstein, 2007, 402).

Zašto nitko prije Wittgensteina nije postupao na način da se geste uzmu kao komunikacija s potpunim značenjem i tako se pitanje o značenju proširi s područja jezika na područje djelovanja? Nije presudno ulaziti u kulturne, antropološke i govorničke teorije o gestama, njihovu nastanku i razvoju kako bi se uvidjela važnost pitanja. Nije li dostatno promatrati djecu prije i nakon što nauče govoriti, tj. kako se barem neke geste transformiraju u riječi na razini značenja?

Ipak, činjenje gesti jednako je važno danas kao i prije 100.000 godina. Slična važnost može se pridati i ikoničkoj komunikaciji pogotovo u 21. stoljeću zbog novih sredstava komunikacije. Možda zamisliti prvotan jezik ne znači zamisliti samo riječi ili slike, nego geste koje već u sebi sadrže značenje i same su pokretne slike.

Većina gesti izvodi se prstima, dlanovima, šakama, cijelim rukama i ramenima. Time su geste jasno odijeljene od facijalnih ekspresija, tjelesnih položaja i pokreta cijelim tijelom. Geste su također jasno odijeljene od drugih čina. Pokazivati rukom kao da se drži žlica i jede ima značenje "Idemo li jesti?", a sam čin jedenja nema to značenje.

Primjerice, gesta pokazivanja tjelesni je čin pomicanja dijela ili cijele ruke i njezina prsta, redovito kažiprsta u smjeru nečega. Ta je gesta ne samo čin, nego i slika toga čina, pokretna slika pokazivanja. Na koncu, zgrčena šaka s ispruženim kažiprstom simbol je pokazivanja, a ne samo signal ili znak. Moguće je čak podići obrve i kažiprstom pokazati na vlastitu glavu, što znači: "Misli malo!"

(3.2) »Ne *predstavlja* gestu odbijanja. Ne; ne jest gesta odbijanja. Razumjeti negaciju znači razumjeti gestu odbijanja« (Wittgenstein, 2005a, I:23). »Možeš reći da su neke riječi samo štake koji pridonose intonaciji. No umjesto intonacije i njoj primjerene geste, za svoje svrhe mogu riječ tretirati samu po sebi kao gestu« (Wittgenstein, 2005a, I:30). Vjerojatno napisano nakon Sraffine geste.

(3.2.1) Wittgenstein nije bio sklon tvrđenju nejasnosti gesti u odnosu na riječi, iako one uzete zasebno mogu biti nejasne. Uzmimo primjer geste "Tamo" (☞). Onaj komu se pokazuje mora znati da treba gledati u smjeru kažiprsta, a ne gledati u vrh kažiprsta. Djeca ponekad ozlijede vrh kažiprsta i drugim kažiprstom pokazuju na vrh ozlijeđenoga prsta. Također, onaj komu je učinjena gesta pokazivanja mora razlikovati značenja poput "Pogledaj!", "Onamo", "Idemo tamo" ili "Pogledaj tko dolazi!".

(3.2.2) Ta višeznačnost gesti ne ruši njihov status komunikativnoga sredstva. Ponekad su potrebne druge geste, izgovorene riječi, facijalne ekspresije i dr., i u tim kontekstima one postaju jednoznačne. »Gesta pokušava *pred-figurirati*, netko bi želio reći, ali ne može« (Wittgenstein, 2005a, I 150).

(3.2.3) Problem je u tom da ruka iznad stola nije samo ruka iznad stola. Ako je kontekst želje, problem je riješen jer ruka iznad stola znači da netko želi da stol bude toliko visok (gesta rukom pokušava *pred-figurirati* visinu stola).

4. Studij slučaja: gesta pokazivanja

Promotrimo gestu pokazivanja jer je ona među najčešćim, vjerojatno najstarijim i najrasprostranjenijim gestama.

(4) U *Filozofskim istraživanjima* “pokazivanje” i izraz “gesta pokazivanja”, kako smo već spomenuli, u raznim se oblicima pojavljuje više od nekoliko desetaka puta. Čak i u prvom odlomku (Wittgenstein, 2009, 1) pojavljuje se u citiranom tekstu sv. Augustina izraz *ex motu corporis* (“iz gesti”). U *Philosophical Grammar* Wittgenstein (2005a, 19) piše: »Njemačka riječ za značenje izvedena je iz njemačke riječi za pokazivanje« (usp. *Slika 5*). Kako je rečeno, gestualna teorija o podrijetlu jezika zanima nas djelomično jer nije implicirana ovom analizom (za tu teoriju usp. Hewes, 1973; Noland, 2009; Corballis, 2010; Gullberg i Bot, 2010; Bejarano, 2011; Flusser, 2014).

Slika 6. Gesta pokazivanja pružanjem ruke, dlana i kažiprsta (crtež izradio ChatGPT uz neke izmjene od strane autora teksta)

Figure 6: The gesture of pointing by extending the arm, hand and index finger (Public Domain Pictures, drawing made by ChatGPT with some changes by the author)

Gesta pokazivanja u kontekstu ostenzivne definicije ne pojavljuje se u Wittgensteinovim ranim radovima, ali ono što se pojavljuje je metoda projekcije. U kasnim radovima pokazivanje je spominjano u kontekstu ostenzivne definicije (postoji značenjska sličnost jer latinski *prōicere* znači ‘baciti pred’, a *ostendere* znači ‘pokazati, učiniti vidljivim’).

(4.1) Wittgensteinovo insistiranje na gesti pokazivanja dio je njegove izrade pokazne definicije, tj. definiranja pomoću pokazivanja. Učenje pokazivanja sugerira da Wittgensteinovo insistiranje možda nije toliko vezano uz definiciju koliko uz ostenzivno uvježbavanje (treniranje) (usp. Wittgenstein, 2009, 6, a za analizu toga odlomka usp. Backer i Hacker, 2009, 60).

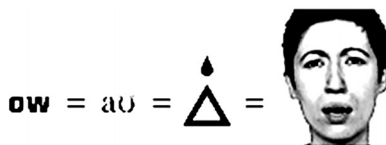
Kako bi biće nešto pokazalo, mora imati ruku i prste ili nešto slično ruci čime će pokazati (nogu, rep, krak i sl.). Neke životinje mogu pokazivati cijelim tijelom. Ljudi koriste pokazivanje tijekom povijesti svoje vrste (Leavens i Hopkins, 1999; Kita, 2003; Cochet i Vauclair, 2010). Pokazuju prstima, dlanovima, podlakticama, rukama, ramenima, nogama i podizanjem obrvi i trzajem glavom usmjerenom prema čemu.

Dijelovi pokazivanja rukom uključuju pružanje kažiprsta, sakupljanje ostalih prstiju u šaku često s palcem preko skvrčenih prstiju, također redovito približavanje tako oblikovanoga dlana donjem dijelu lica ili spuštanjem / saginjanjem lica u smjeru kažiprsta i pružanjem ruke po središnjoj osi tijela (vidi Kita (ur.), 2003).

Manifestira li onaj tko pokazuje isto značenje kao i rečenica “Ondje”? Zamislimo osobe koje hodajući dolaze do tri moguća smjera kojima mogu nastaviti. Prva osoba okrene se prema ostalima raširi podlaktice, okrene dlanove prema gore, podigne ramena i obrve. Ostale osobe pogledaju začudenim licima ostale. Jedna osoba podigne dlan, sve se okrenu prema njoj i ona pokaže u jednom od mogućih smjerova kretanja. Što se je tu dogodilo? Ljudi su se kretali i zastali kada se je put račvao. Prva osoba koja je naišla na račvanje okrenula se je ostalima i pitala ih: Kojim putem dalje? Ostale osobe nisu bile sigurne kojim putem trebaju nastaviti. No, jedna osoba rekla je: Idemo ovim putem. U opisanoj situaciji nije bilo verbalne komunikacije, ali bilo je gestualne i pokazivanja. Komunikacija gestama, izrazima lica i položajima tijela istoznačna je govornoj komunikaciji.

Nastavljajući se na Wittgensteinu dragog Goethea i citirano mjesto iz *Fausta*, može se predložiti tumačenje prema kojemu Wittgenstein ide dalje od tvrdnje — riječi su čini, tvrdeći nešto još ekstravagantnije, tj. — čini su riječi. Na primjeru pokazivanja vidimo ne samo da je (jezično) značenje pokazivanje, nego i da je pokazivanje označavanje.

Neke teorije podrijetla jezika sugeriraju kako postoje prvotni govorni znakovi poput znaka “Au!” (*Slika 6*), koji su možda bili kombinacija glasa, facijalne ekspresije i položaja tijela koji sugerira nešto loše (primjerice ranu na tijelu). Smisao pretpostavljenoga “Au!” u tom je da je tako da smo dobili zajedno izraz lica, izraz u gestu, ili izraz, gestu pokazivanja i uzvik “Au!”

Slika 7. “Au!” kao hipoteza primordijalnoga znaka koji se je sastojao od uzvika, facijalne ekspresije boli, položaja tijela i mogućega pokazivanja na neko mjesto na vlastitom ili tuđem tijelu ili u nekom smjeru (Vojvodić, 2003)

Figure 7. “Ow!” as a hypothesis of a primordial sign that consisted of an exclamation, facial expression of pain, body position, and possibly pointing to a place on one’s own or someone else’s body or in a direction (Vojvodić, 2003)

(4.2) Središnje mjesto u Wittgensteinovim napomenama o gestama i pokazivanju nije u tom da su geste evoluirale u govorni jezik kada su se za to stvorili okolišni (nisko gusto raslinje) i tjelesni (uspravan hod, centar za govor, glasnice, slobodne ruke i kapacitet pluća) uvjeti, iako to spominje (usp. Wittgenstein, 2005b, str. 84), ili da su uzvici naših predaka evoluirali u složen govorni jezik (za gestualnu teoriju jezika usp. Hewes, 1973), nego u pitanju: Kako znamo da govorni jezik nije jezik gesti koje se izvode govornim jezikom? (Wittgenstein, 2005b, str. 80).

Odgovor na pitanje u (4.2) nemamo i nije vjerojatno kako ćemo to saznati jer nam nedostaje dokazni materijal. Nasuprot rečenomu, Wittgenstein možda tvrdi nešto sasvim drugačije nasuprot međusobno suprotstavljenim teorijama o gestualnoj teoriji jezika i o teoriji primordijalnih uzvika.

Wittgenstein čini se nasuprot objema teorijama tvrdi kako se gestualni jezik nikada nije razvio u govorni jezik jer nije nemoguće da je govorni jezik poseban slučaj gestualne komunikacije. Ako je tako, postavlja se pitanje: Je li zaista riječ o jeziku ili samo o primordijalnom, iako ponekad vrlo složenom sustavu signaliziranja?

(4.3) »Uvedimo novi instrument komunikacije — vlastito ime. Ime se daje pojedinačnom predmetu (pojedinačnom komadu građevnoga kamena) pokazujući na njega i izgovarajući njegovo ime«; »Napomena: Razlika (u pokaznom učenju vlastitoga imena) ne počiva na činu pokazivanja i izgovaranja riječi ili u mentalnom činu (označavanja?) koji prati pokazivanje i izgovaranje, nego u ulozi demonstracije (pokazivanja i izgovaranja imena) u cijelom treningu (uvježbavanju) i uporabi u cjelini prakse komunikacije sredstvima toga jezika« (Wittgenstein, 2005b, str. 80).

(4.4) Wittgenstein u kontekstu gesti i pokazivanja često spominje slike i zamišljaje (predodžbe). Također, geste su često praćene izjavama (greda + pokazivanje na gredu). Slika pokazivanja sastavni je dio ostenzivnog podučavanja značenju.

Još jednom istaknimo važnost gestualne komunikacije za mnoge ljudske djelatnosti, od razvoja djece, preko svakodnevne i specijalne komunikacije (primjerice vojne) (Kita, 2003; Cochet i Vauclair, 2010; Bejarano, 2011). Pokazivanje ima mnoge inačice unutar svake kulture i raznoliko se pokazuje na ljude, stvari, događaje, procese i sl. Raznoliko se pokazuje otvoreno, prikriveno, sigurno, nesigurno i oklijevajuće. Geste se uče promatranjem, zamišljanjem, prakticiranjem i uporabom. Na taj su način geste neka vrsta pokretnih slika, a slike su ilustracije govora.

Ako je sve rečeno u središnjim i pomoćnim napomenama od (1) do (4) točno, onda Wittgenstein nije samo slikovni filozof, nego i gestualni filozof, pri čemu su slike samo crteži, fotografije ili kadrovi gesti koje su pokretne slike, takoreći slike su poseban slučaj gesti.

Zaključak

U radu je analizirana Wittgensteinova razlika govora i crteža te ilustrirana primjerom muholovke kako bi bila prikazana zamisao slike kao ilustracije govora. Zatim se prešlo sa slika na geste kao pokretne slike koje su s riječima punokrvne radnje koje imaju slikovni, jezični i činidbeni vid, a to je ilustrirano Wittgensteinovim primjerima gesti odbijanja i pokazivanja. Geste odbijanja i pokazivanja povezane su s Wittgensteinovim zamislama o pokaznom definiranju i imenovanju, ali i s njegovim zamislama o jezičnim igrama, djelovanju i oblicima života.

Navedene analize upućuje na to da Wittgenstein nije samo slikovni, nego i gestualni filozof. Geste mu nisu samo česti primjeri nego i sredstvo objašnjenja jezičnog značenja.

Literatura

- Abner, Natasha; Cooperrider, Kensy; Goldin–Meadow, Susan (2015). Gesture for Linguists: A Handy Primer. *Language and Linguistics Compass*, 9(11), 437–449.
- Backer, Gordon.; Hacker, Peter (2009). *Wittgenstein: Understanding and Meaning: Volume 1 of An Analytical Commentary on the Philosophical Investigations: Part II — Exegesis §§1–184*. Oxford: Wiley–Blackwell.
- Bejarano, Teresa (2011). *Becoming Human: From Pointing Gestures to Syntax*. Amsterdam: John Benjamin.
- Cochet, Hélène; Vauclair, Jacques (2010). Pointing gesture in young children: Hand preference and language development. *Gesture*, 10(2–3), 129–149.
- Corballis, Michael (2010). The gestural origins of language. *WIREs Cognitive Science*, 1, 2–7.
- Engelmann, Mauro Luiz (2012). Wittgenstein’s “Most Fruitful Ideas” and Sraffa. *Philosophical Investigations*, 36(2), 155–178.
- Ferber, Rafael (1990). Nochmals Sraffas Geste. U: R. Haller i J. Brandl (ur.), *Wittgenstein — Towards Re-evaluation* (str. 112–116). Vienna: Hölder–Pichler–Tempsky.
- Flusser, Vilem. (2014). *Gestures*. Minneapolis: University of Minnesota.
- Gebauer, Gunter. (2017). *Wittgenstein’s Anthropological Philosophy*. Springer International Publishing.
- Gullberg, Marianne; Bot, Kees de (ur.) (2010). *Gestures in Language Development*. Amsterdam: John Benjamin.
- Hewes, Gordon W. (1973). Primate communication and the gestural origin of language. *Current Anthropology*, 14(1–2), 5–24.
- Kita, Sotaro (ur.) (2003). *Pointing: Where Language, Culture, and Cognition Meet*. London: LEA.
- Krauss, Robert M.; Chen, Yihsiu; Chawla, Purnima (1996). Nonverbal behavior and non-verbal communication: What do conversational hand gestures tell us? *Advances in Experimental Social Psychology*, 28, 389–450.
- Krkač, Kristijan (2010). Wittgenstein’s Dubbit III: Caught in Kirchberg am Aspekt–Wechsel. *Wittgenstein Studien*, 1, 121–51.
- Krkač, Kristijan (2012). *A Custodian of Grammar: Essays on Wittgenstein’s Philosophical Morphology*. Maryland: Rowman & Littlefield.
- Krkač, Kristijan (2019). Language, Form(s) of Life, and Logic: Investigations after Wittgenstein. *Notre Dame Philosophical Reviews*, <https://ndpr.nd.edu/reviews/language-form-s-of-life-and-logic-investigations-after-wittgenstein/> (17.10.2025.)
- Krkač, Kristijan (2019b). Steadily Cubic: A Squared Odyssey, Wittgenstein’s cube examples. *Disputatio philosophica*, 21, 47–66.
- Krkač, Kristijan (2020). Wittgenstein’s four–stroke faces and the idea of visual philosophy. *Wittgenstein Studien*, 11, 31–52.
- Krkač, Kristijan; Lukin, Josip. (2022). Wittgenstein’s turn from models to modeling. *Disputatio philosophica*, 23, 3–21.
- Kvintilijan (1996). *Quintilian: Institutio Oratoria: Books I–III*. London: Harvard University.
- Leavens, David, A.; Hopkins, William, D. (1999). The whole–hand point: the structure and function of pointing from a comparative perspective. *Journal of Comparative Psychology*, 113(4), 417–425.
- Lüdeking, Karlheinz. (1990). Pictures and Gestures. *The British Journal of Aesthetics*, 30(3), 218–232.

- Malcolm, Norman (2001). *Ludwig Wittgenstein: A Memoir*. Oxford: Clarendon Press.
- Martin, Christian Georg (ur.) (2018). *Language, Form(s) of Life, and Logic: Investigations after Wittgenstein*. Berlin: De Gruyter.
- Moyal-Sharrock, D. and Donatelli, P. (2015) (eds.) Wittgenstein and Forms of Life. *Nordic Wittgenstein Review*, Special Issue, Nordic Wittgenstein Society.
- Noland, Carrie. (2009). *Agency and Embodiment, Performing Gestures/Producing Culture*. London: Harvard University.
- Vojvodić, Violeta (2003). Primal Chat — Model of Primal Communication. *Dictionary of Primal Behavior*, <https://urtica.org/artworks/dictionary-primal-essay.html> (21.10.2025)
- Wittgenstein, Ludwig (1980). *Remarks on Philosophy of Psychology I*. Chicago: University of Chicago.
- Wittgenstein, Ludwig (1989). *Remarks on Foundations of Mathematics*. Oxford: Blackwell.
- Wittgenstein, Ludwig (1993). *Philosophical Occasions*. Indianapolis: Hackett.
- Wittgenstein, Ludwig (2003). *The Big Typescript*. Oxford: Blackwell.
- Wittgenstein, Ludwig (2004). *Zettel*. Oxford: Blackwell.
- Wittgenstein, Ludwig (2005a). *Philosophical Grammar*. Berkeley: University of California.
- Wittgenstein, Ludwig (2005b). *The Blue and Brown Books*. Oxford: Blackwell (hrv. prijevod, Globus, 1998)
- Wittgenstein, Ludwig (2007). *On Certainty*. Oxford: Blackwell (hrv. prijevod, Zagreb: Globus, 2009.).
- Wittgenstein, Ludwig (2009). *Philosophical Investigations*. Oxford: Wiley–Blackwell (hrv. prijevod, Zagreb: Globus, 1998.).
- Wittgenstein, Ludwig (2017). *Wittgenstein's Whewell's Court Lectures*. Oxford: Wiley–Blackwell.

Must We Mean What We Point?

Wittgenstein on Gestures

Kristijan Krkač*

Summary

The text presents Wittgenstein's later philosophy in four parts as a shift from pictorial to gestural philosophy. The first and third parts are theoretical and they clarify key differences, i.e. the first between text/speech and image, and the third between text/speech and pointing/gesture. The second and fourth parts serve as examples of theoretical presentations, i.e. the second part contains an example of a fly-catcher, and the fourth part of Neapolitan gestures and pointing gestures. The explanation of Wittgenstein's later philosophy as at least partly pictorial is very rare in any event. However, there are exaggerations that say that Wittgenstein took a pictorial turn in

* Kristijan Krkač, Ph.D., Associate Professor, Zagreb School of Economics and Management, Address: Ulica Filipa Vukasovića 1, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: kristian.krakac@gmail.com

his philosophy, but also other exaggerations that say that the pictorial parts in his philosophy are not at all important. Here we go a step further in saying that, contrary to the aforementioned exaggerations for which there is no evidence in the texts themselves, Wittgenstein's philosophy is nevertheless partly pictorial and that this pictorial part is important for his method and examples (which are really philosophy itself). An even further step suggests that there is a shift from pictures to moving pictures, i.e. gestures (including human acts and forms of life). In this paper the author describes and analyzes the saying/drawing distinction and illustrates this with Wittgenstein's example of a fly-catcher in order to demonstrate the idea of a picture as "an illustration to a story". Later in his philosophy he moves from pictures to gestures as moving pictures which, if combined with words, are full-blooded actions that have pictorial (bodily) and communicative (linguistic) aspects. This idea is illustrated by Wittgenstein's example of a pointing gesture, namely its use and structure. Pointing is mainly connected to Wittgenstein's ideas on ostensive definition and naming and the author suggests that it should be equally connected to his ideas on action, practice and forms of life.

Keywords: fly-catcher; gestures; illustration to a story; naming; ostensive definition; pointing, saying/drawing distinction